

KS. JULIAN WOJTKOWSKI

WNIEBOWZIĘCIE MATKI BOŻEJ W ZBIORACH KAZAŃ NALEŻĄCYCH DO DUCHOWNYCH Z POMORZA GDAŃSKIEGO NA PRZEŁOMIE XV i XVI WIEKU

STUDIA POMORANIAE ASSUMPTIONISTICA II

Biblioteka Miejska w Gdańsku, dziś przekształcona w Gdańską Bibliotekę Polskiej Akademii Nauk, zawiera ocalały z pożogi wojennej bezcenny zbiór inkunabułów. Orientację w zbiorze umożliwia wzorowo opracowany katalog¹, zawierający dokładny indeks właścicieli i posiadanych przez nich dzieł². Podane tam informacje pozwoliły ustalić pięciu duchownych, właścicieli drukowanych zbiorów kazań, z kazaniem na Wniebowzięcie Maryi. Byli to mianowicie: Aleksander ze Strzelna, Michał Bylaw, kaznodzieja (mariacki?) imieniem Paweł, Walter Jan z Chojnic i Grzegorz Witte. Ponieważ wszyscy żyli mniej więcej równocześnie na przełomie XV i XVI w., o czym świadczą daty ich zgonu, w omawianiu posiadanych przez nich ksiązek zachowany będzie porządek alfabetyczny imion i nazwisk właścicieli.

Aleksander ze Strzelna³ posiadał zbiór kazań: s. Bernardus Claravallensis, *Sermones de tempore et de sanctis*, Basel 1495⁴.

Jak na wybitnego czciciela Maryi przystało, św. Bernard⁵ w zbiorze swym zamieścił aż 5 kazań o Wniebowzięciu Matki Bożej:

---

¹ H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954; cytuję: KatInkGd.

² Tamże, s. 255—312.

³ Strzelno, wieś na Kaszubach w powiecie puckim, ewentualnie wieś w powiecie słupskim. Aleksander ze Strzelna żył na przełomie XV i XVI w. KatInkGd s. 52 i 257.

⁴ GW 3944, KatInkGd Nr 110, sygnatura: XV. 411.

⁵ Św. Bernard urodził się około 1090 r. na zamku Fontaines k. Dijon; w 1112 r. wstąpił do klasztoru w Citeaux, w 1115 r. został opatem w Clairvaux. Był osobistością bardzo wpływową, wspierał radą papieży. Pozostawił bogatą spuściznę literacką (wydaną krytycznie po raz pierwszy przez Mabillona w r. 1667). Umarł 20 sierpnia

- I. [V]Irgo hodie gloriosa celos ascendens, supernorum gaudia ciuium copiosis sine dubio cumulauit augmentis. [...] sed et mores edificentur ad prouectum conuersationis in laudem et gloriam filij eius domini nostri qui est super omnia deus benedictus in secula ⁶.
- II. [I]Ntrauit iesus in quoddam castellum. Oportune satis hoc mihi in loco prophetica exclamatio assumenda videtur. [...] Clarius enim ceteris rutilabat, quam repleuit oleo gratie pre participibus suis, christus iesus filius eius dominus noster ⁷.
- III. [I]Ntrauit iesus in quoddam castellum, et mulier quedam martha nomine excepit illum in domum suam. Quid est fratres quod e duabus sororibus altera tantum dominum legitur excepisse? [...] Propterea non erit incongruum quadri-duano quartum reseruare sermonem, vt iuxta saluatoris exemplum audientes: Ecce quem amas infirmatur, et nos maneamus hic die festo ⁸.
- IV. [T]Empus loquendi est omni carni cum assumitur incarnati verbi mater in celum nec cessare debet a laudibus humana mortalitas [...] per te regina clemens, gratie sue munera largiatur iesus christus filius tuus dominus noster qui est super omnia deus benedictus in secula amen ⁹.
- V. [I]Ntrauit iesus in quoddam castellum. Quod dominus ac saluator noster semel et in vno loco visibiliter tunc temporis dignatus est operari [...] Habeat suspitiosus charitatem omnia credentem, et ab aliis se diligi sine dubio credat ¹⁰.

K a z a n i e I, jak z treści wynika, przeznaczone na I nieszpory święta, ześrodkowane jest na rozważaniu tryumfu Maryi Wniebowziętej, Jej dla nas łaskawości. Wniebowzięcie z duszą i z ciałem nie jest wprawdzie wyraźnie stwierdzone, ale z pewnością zawiązkowo zawiera się w następujących zwrotach:

„Dziewica chwalebna dziś do nieba wstępując radości niebian szczerze bez wątpienia wzbogaciła. [...] jakaż była owa niebiańska radość, gdy zasłużyli i głos słyszeć i twarz oglądać i cieszyć się Jej obecnością” ¹¹.

„Czyż nie wynika stąd, że ile niebo raduje się Jej obecnością, tyle smucić się winien świat z Jej nieobecności? [...] Drogocenny dziś dar ziemia nasza przekazała do nieba. [...] Wstąpił bowiem tam wzniosły owoc ziemi” ¹².

1153 r. — Hurter, *Nomenclator litterarius*, II (1906) 84 nn. E. Vacandard, *DTC* II, 746—785. B. Opfermann, *LThK*, II (1958) 239—242.

⁶ K. p₄b—p₄vd.

⁷ K. p₄vd—p₆a.

⁸ K. p₆a—p₆vd.

⁹ K. p₆d—q₂a.

¹⁰ K. q₂a—q₃vd.

¹¹ K. p₄b: „Virgo hodie gloriosa celos ascendens, supernorum gaudia ciuium copiosis sine dubio cumulauit augmentis [...] que nam illa fuerit celestium exultatio, cum et vocem audire et videre faciem et beata eius frui presentia meruerunt?”

¹² Tamże: „Quantum enim de eius presentia celum exultat, nunquid non consequens est, vt tantum lugeat hic noster inferior mundus eius absentiam? [...] Preciosum hodie munus terra nostra direxit in celum [...] Illo enim ascendit fructus terre sublimis [...]” — por.: Is IV, 2.

„Zaprawdę, czyż nie ocenimy jako bardzo szczęśliwe [ucałowań], które dziś w świętym powitaniu z ust siedzącego po prawicy Ojca przyjęła, gdy wstępowała do tronu chwały śpiewając pieśń weselną i mówiąc: Ucałuje mnie pocałunkiem ust swoich?”¹³

Mowa o głosie, twarzy, o ucałowaniach, zestawienie obecności niebieskiej z nieobecnością na świecie, nazwanie Maryi Wniebowziętej darem i owocem ziemi, wszystko to nasuwa myśl o wniebowzięciu z duszą i z ciałem.

Kazanie II jest alegoryczną homilią na perykopę ewangeliczną święta Wniebowzięcia: Luc. X, 38—42. Główny wydźwięk homilii jest moralny, o Maryi mowa dopiero pod koniec. Najpierw o Jej uwolnieniu od zaciągniętego grzechu pierworodnego¹⁴, także o Macierzyństwie Bożym, wreszcie o splendorze pełni łaski Chrystusowej, jaki Ją ku podziwowi aniołów opromieniał. Ten ostatni akcent, kończący kazanie pozostaje zapewne w związku z uwielbieniem Maryi w niebie, po wniebowzięciu, o którym w całym kazaniu formalnie nie mamowy.

Kazanie III podobnie jak poprzednie jest alegoryczną homilią na ewangelię święta Wniebowzięcia. Rozmyślania nad mistycznym znaczeniem epizodu nie pozostawiły miejsca na prawdę o Wniebowzięciu Maryi, Matki Bożej.

Kazanie IV zaraz na wstępie stwierdza cielesne Wniebowzięcie Maryi, krótko zatrzymuje się na chwale Wniebowziętej, by szeroko rozprawiać o Łazarzu, bracie Marty i Marii omawianych w poprzednich homiliach, a wreszcie wrócić do Maryi, tym razem jako Dziewicy-Matki, czystej, pokornej i miłosiernej Współodkupicielki. W zakończeniu pojawia się znów myśl o Wniebowzięciu, ale bardzo ogólnie i zawiązkowo wyrażona¹⁵.

Oto jasne sformułowanie prawdy o Wniebowzięciu w pierwszych słowach kazania: „Dla każdego ciała jest pora mówienia, gdy Matka Słowa Wcielonego jest brana do nieba. I nie powinna ustać w chwaleniu ludzka śmiertelność, gdy sama natura człowieka w Dziewicy wynoszona jest ponad duchy nieśmiertelne. Lecz ani pobożność nie może ścierpieć milczenia o Jej

¹³ K. p₄vc: „Verum nunquid non feliciora censebimus (oscula) que ab ore sedentis in dextera patris hodie in beata salutatione suscepit, cum ascenderet ad thronum glorie epithalamium canens et dicens: Osculetur me osculo oris suis?” — por.: CC I, 1.

¹⁴ Pogląd ten zwany „makulizmem”, miał w osobie św. Bernarda wybitnego przedstawiciela, niemniej jest dogmatycznie błędny.

¹⁵ K. q₂a: „ecce iam quibus potuimus votis ascendentem te ad filium deduximus et prosecutisumus saltem a longe virgo benedicta”.

chwale, ani jałowa myśl pojąć lub mowa nieuczona spłodzić coś godnego”¹⁶.

Kazanie V na podobieństwo II i III ogranicza się do alegorycznej interpretacji perykopy święta, widząc w „miasteczku” duszę, a w Marii i Marcie życie czynne przeciwstawione kontemplacji. Kontemplacja zajmuje najwięcej miejsca, tyle, że nie pozostaje go dla prawdy o Wniebowzięciu Maryi, ani jednym zdaniem nie wspomnianej.

Ogarniając wszystkie pięć kazań jednym spojrzeniem trzeba przyznać, że Aleksander ze Strzelna, posiadacz zbioru, miał w nich bardzo ubogi materiał asumpcjonistyczny. Kilka wyrażen zawiązkowych w kazaniu I i jedną wypowiedź wyraźną w kazaniu IV, poza tym wiele długich wywodów ascetyczno-mistycznych. Ale i to stwierdzenie rzuca światło na tło ówczesnej wiary we Wniebowzięcie Maryi.

W szczęśliwszym poniekąd położeniu był Michał Bylaw, wikariusz kościoła mariackiego w Gdańsku¹⁷, posiadacz *Złotej legendy* Jakuba de Voragine¹⁸. Zawarte w niej czytanie na dzień 15 sierpnia, zanalizowane już na innym miejscu¹⁹, zawiera bardzo dużo jasnych sformułowań przekonania o śmierci i wiary w cielesne Wniebowzięcie Maryi. Słabszą stroną wywodów Jakuba de Voragine jest uzależnienie od apokryfów zarówno starochrześcijańskich, jak i średnio-wiecznych.

Inny duchowny, Paweł, wybitny kaznodzieja (być może czynny przy kościele mariackim w Gdańsku)²⁰ miał na własność dzieło kaznodziejskie: *Homiliarius Doctorum a Paulo Diacono collectus*, Speyer 1482²¹.

Sam tytuł świadczy, że Paweł Diakon²² nie był autorem, a tylko redaktorem swoistej antologii pism Ojców Kościoła i innych pisarzy

¹⁶ K. p₆vd—q₁a: „[T]Empus loquendi est omni carni cum assumitur incarnati verbi mater in celum, nec cessare debet || a laudibus humana mortalitas, cum hominis sola natura supra immortales spiritus exaltatur in virgine. Sed de eius gloria nec silere deotio patitur, nec dignum aliquid sterilis concipere cogitatio, aut inerudita potest locutio parturire”.

¹⁷ Michał Bylaw (Bilow, Tange), † 1497. *KatInkGd*, s. 115 i 261.

¹⁸ Jacobus de Voragine, *Legenda aurea*, [Strassburg] 1482, BMC. I. 97, *KatInkGd*, Nr 341, signatura: XV. 735.

¹⁹ Por. studium: Ks. J. Wojtkowski, *Wniebowzięcie Matki Bożej w świetle dzieł kaznodziejskich należących do biblioteki Tomasz Wernera z Braniewa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, XII (1965), z. 2, s. 89—96.

²⁰ Umarł w czasie zarazy w 1484 r. *KatInkGd*, s. 108 i 299.

²¹ HČ 8790, *KatInkGd*, Nr 313, signatura XV. 430.

²² Historyk lombardzki, ur. około 720 r. we Friulu, zapewne około 774 r. został mnichem benedyktyńskim opactwa Monte Cassino, czasowo przebywał na dworze Karola Wielkiego, po czym od r. 787 znów był na Monte Cassino. Oprócz dzieł

chrześcijańskich. I rzeczywiście, w wigilię Wniebowzięcia po urywku Ewangelii Luc. I, 39—47 „Exurgens Maria in diebus illis abiit in montana” przytacza homilię św. Ambrożego (?): „[M]Orale est omnibus. vt qui fidem exigunt fidem astruant. [...] Plenitudinem iusti vita habet. inanes autem sunt dies impiorum. Tu (autem Domine miserere nobis)”, w której to homilii nie ma w ogóle mowy o Wniebowzięciu Maryi²³.

Przytoczone bezpośrednio potem „Kazanie św. Hieronima o Wniebowzięciu chwalebnej Dziewicy”²⁴ jest nieautentyczne. Incipit i explicit brzmią: „Cogitis me o paula et eustochium. immo caritas christi me compellit [...] vbi post labores et erumnas seculi huius. felix et suavis refectio animarum” Schemat kazania jest następujący:

1. Wstęp.
2. Wniebowzięcie Maryi: a) ostrzeżenie przed apokryfem „De transitu Mariae”, b) pewność faktu śmierci, c) interpretacja pustki grobowej.
3. Pewne prawdy maryjne: a) wieczyste dziewiętwo, b) Macierzyństwo Boże, c) udział w życiu duchowym Kościoła.
4. Zakończenie.

We wstępie i w zakończeniu autor mówi o Wniebowzięciu w sposób ogólnikowy, nie określając, czy dotyczy ono duszy i ciała czy samej tylko duszy Maryi: „kazanie o Wniebowzięciu błogosławionej i chwalebnej zawsze dziewicy Maryi”, „aż będziecie mogły wejść do radości życia wiecznego, gdzie Marysia szczęśliwie dziś weszła”²⁵. Formy dla współczesnego nam ucha nie pozostawiające wątpliwości, nie były takimi w chwili powstania „kazania” ps. Hieronimowego, czego dowodzi zasadnicza myśl, rozwijana konsekwentnie w następnych punktach.

historycznych napisał komentarz do Reguły św. Benedykta i zestawiał ciesząc się ogromnym powodzeniem homiliarz. Umarł 13 IV 799 (najprawdopodobniej). Por.: Wiegand, *Das Homiliarium Karls des Grossen auf seine urspruengliche Gestalt untersucht*, Lipsia 1897. Nowo odkryte teksty ukazują go jako pierwszego średnio-wiecznego teologa Wniebowzięcia, piszącego w języku łacińskim. Por.: G. Marono SDB, *Nuovi documenti sull'Assunzione del Medio Evo Latino*, „Marianum”, 12 (1950) 399—459. Por. także: L. Schefczyk, *Das Mariengeheimnis in Froemigkeit und Lehre der Karolingerzeit*, Leipzig 1959, s. XIII, 44, 450.

²³ K. Q_{1vc}—Q_{2vc}.

²⁴ K. Q_{2vc}—Q_{4a}: „Sermo beati Iheronimi de assumptione virginis gloriose”. Por.: PL 30, 122—126. Autor tego listu był zapewne teologiem piszącym w początkach IX w. Niektórzy dopatrują się w nim Paschazjusza Radberta († 860), inni starają się tę hipotezę obalić. Por.: L. Schefczyk, op. cit., s. XIII, 8, 10, 47, 53—54, 436. Por. także: R. Laurentin, *Court traité de Théologie Mariale*, Paris 1959, s. 57 oraz przypis 80 tamże.

²⁵ Wstęp: k. Q_{2vc}: „...exhortationis gratia. sermonem faciam de assumptione beate et gloriose semper virginis marie [...]”. Zakończenie, k. Q_{3vd}—Q_{4a}: „quousque intrare possitis gaudia eterne vite. quo beata virgo feliciter hodie introiuit [...]”.

Ps. Hieronim zapowiadając istotny temat kazania: „O Wniebowzięciu Jej, jak została wzięta, skoro tego pragniecie, nieobecny to wam postarałem się napisać [...]”²⁶ pozornie tylko stwierdza Wniebowzięcie Maryi, gdyż zaraz ostrzega przed łatwowiernym przyjęciem apokryfu: „byście przypadkiem, gdyby dostał się do rąk waszych apokryf o przejściu tejże Dziewicy, nie wzięły rzeczy wątpliwych za pewne”²⁷, bo według niego jedynie pewna jest śmierć Maryi: „skoro nic innego nie może być uznane za pewne, jak tylko że dziś chwalebna rozstała się z ciałem”²⁸.

Jeden jeszcze fakt domagał się zdaniem ps. Hieronima omówienia: pustka w grobie NMP w dolinie Jozafata, powodująca szereg rozbieżnych interpretacji: „Powiedziałem to dlatego, gdyż wielu naszych wątpi, czy została wniebowzięta wraz z ciałem czy umarła pozostawiając ciało. W jaki zaś sposób rozstała się z ciałem, albo przez kogo Jej najświętsze ciało zostało stamtąd zabrane, albo dokąd przeniesione i czy zmartwychwstało, nie wiadomo”²⁹.

Z wielu hipotez ps. Hieronim dokładnie omawia tylko jedną: twierdzenie o zmartwychwstaniu i uwielbieniu ciała Maryi wraz z duszą w niebie, przy czym roztrząsa argumenty przytaczane na jego poparcie, po to oczywiście, by, nie negując, podać w wątpliwość: „Chociaż niektórzy chcieliby stąd wnosić, że już wskrzeszona szczęśliwą nieśmiertelnością z Chrystusem w niebie jest przyodziana”³⁰. Podobne twierdzenie wielu podtrzymuje o św. Janie Ewangelistcie, w którego grobie — według podania — jest tylko manna: „Jednak co z tego jest prawdziwe — nie wiemy; lepiej Bogu wszystko pozostawmy, który jest wszechmocny, a nie definiujemy własną powagą, czego nie potrafimy udowodnić”³¹. Podobnie ma się rzecz z tymi, o których wierzymy zgodnie z Mt XXVII,

²⁶ K. Q_{3a}: „De assumptione tamen eius qualiter assumpta est. quia vestra id deposcit intentio. presentia absens scribere vobis curauit”.

²⁷ Tamże: „ne forte si venerit vestris in manibus illud apocryfum de transitu eiusdem virginis dubia pro certis recipiatis”. Chodzi tu o: Pseudo-Melito, *De transitu sanctae Mariae*. Por.: wydanie: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae 1866, s. 124—136.

²⁸ Tamże: „cum nihil aliud experiri potest pro certo nisi quod hodierna die gloriosa migravit a corpore”.

²⁹ Tamże: „Hec idcirco dixerim. quia multi nostrorum dubitant. vtrum assumpta fuerit simul cum corpore. an obierit relicto corpore. Quomodo autem migraverit a corpore. aut a quibus personis sanctissimum corpus inde ablatum fuerit. vel vbi transpositum vbi resurrexerit nescitur [...]”.

³⁰ Tamże: „quamuis nonnulli astruere velint eam iam resuscitatam et beata cum christo immortalitate in celestibus vestiri”.

³¹ Tamże: „Verumtamen quid horum verius censeatur ambigimus melius tamen deo totum cui nihil impossibile est committimus. quam aliquid temere definire velimus auctoritate nostra quod non probamus”.

52—53, że zmartwychwstali z Chrystusem — nadto z Dáwidem — o którym św. Piotr mówi „grobowiec jego jest wśród nas” (Act. II, 29), wreszcie i z innymi, o których mówi Pismo św. Lecz wszystkie te argumenty zasługują u ps. Hieronima na jedną tylko odpowiedź — wątplenie: „Ponieważ dla Boga nic nie jest niemożliwe, my też nie przeczymy tego faktu o Maryi, chociaż dla ostrożności, należy zachowując wiarę raczej pobożnym pragnieniem domyślać się, niż niepotrzebnie definiować to, co bez niebezpieczeństwa nie jest wiadome”³².

Ps. Hieronim, jako zwolennik bezpiecznej drogi, całą resztę kazania poświęca temu co pewne, a mianowicie wieczystemu dziewictwu, Bożemu Macierzyństwu i udziałowi Maryi w życiu Kościoła pierwotnego³³. W zakończeniu raz jeszcze mówi ogólnikowo o wejściu Maryi „do radości żywota wiecznego” wierny sobie do końca w podawaniu cielesnego Wniebowzięcia Maryi w pełną uszanowania wątpliwość.

Bezpośrednio następujące „Kazanie o tym samym święcie”³⁴, mimo pozorów odrębności jest dalszym ciągiem powyższego ps. Hieronimowego kazania o Wniebowzięciu, nie obejmującym jednak całej pozostałości na skutek opuszczeń. Wyjątek ograniczają incipit i explicit: „[H]odie namque gloriosa semper virgo maria celos ascendit. Rogo gaudete [...] cum quibus discere potestis affectum a me potius quam magisterium quod ad laudem huius diei requisistis” Treść urywka układa się w następujący schemat:

1. Wstęp: a) wezwanie do radości z uwielbienia Maryi, b) niegodność mówcy.
2. Osnowa: a) wezwanie do chwaleń Maryi z powodu uwielbienia w niebie, b) uzasadnienie teologiczne tego przywileju, dziewiczym macierzyństwem Bożym.
3. Zakończenie: wezwanie do naśladowania Pauli (macierzyństwo) i Eustochium (dziewictwo).

Na uboczu pozostaje zagadnienie końca życia i cielesności Wniebowzięcia Maryi, podczas gdy pierwszy plan zajmuje w myśli kaznodziei prawda o uwielbieniu Maryi w niebie. Wstęp głosi: „Dziś bowiem chwalebna, zawsze Dziewica, Maryia wstąpiła do niebios. Proszę, cieszc się, bo — że tak powiem — niewymownie wywyższona z Chrystusem króluje na wieki. Królowa świata dziś z ziemi i obecnego złego świata jest zabrana. Ponownie mówię: radujcie się, gdyż bezpieczna o swą niewiednącą

³² K. Q₃b: „Quod quia Deo nihil est impossibile. nec nos de beata maria factum abnuimus. quamquam propter cautelam salua fide pio magis desiderio opinari oporteat quam inconsulte definiri quod sine periculo nescitur”.

³³ Tamże: „Vnde de his ex quibus certi sumus tantum perloquamur ad exhortationem vestram [...]”.

³⁴ K. Q₄a—Q₆v: „Sermo de eodem festo”. Por.: PL 30, 126—141.

chwałę przeszła już do pałacu niebieskiego”³⁵. W osnowie występują dalsze stwierdzenia: „bo ten jest dzień godny czci w każdym wieku, którego zasłużyła na wywyższenie ponad chóry aniołów i wstąpienie wyżej, niż natura naszej niskości [...] wyniesiona jest na prawicę Ojca, gdzie Chrystus, uczyniony dla nas arcykapłanem na wieki, wstąpił do pałacu niebieskiego. Ten jest dzień, którego aż do wyniosłości tronu nienaruszona Matka i Dziewica wstąpiła i wzniesiona na stolicy królewskiej, obok Chrystusa chwalebna zasiada”³⁶. A dalej: „Wstąpił i przygotował tej Najświętszej Dziewicy miejsce nieśmiertelności, aby z nim mogła królować na wieczność. I to jest dzisiejszego jej dnia uroczystość, w którą chwalebna i szczęśliwa do niebiańskiego weszła przybytku”³⁷. I wreszcie: „Na której zaiste egzekwie, o ile można wierzyć, zbierają się aniołowie i radują wszystkie dwory niebieskie [...]. Czytamy więc jak często na pogrzeby i pochówki jakichkolwiek świętych przybywali aniołowie i dusze wybranych aż do niebios z hymnami i chwałbami zanosili [...] o ileż bardziej należy wierzyć, że dzisiaj wojsko niebios ze swoimi zastępami wyszło Bogurodzicy uroczystość na przeciw, opromieniło ją niezmierną jasnością i aż do tronu, niegdyś nawet przed stworzeniem świata dla niej przygotowanego, z chwałbami i pieśniami duchownymi doprowadziło? [...] I słusznie. Wierzy się bowiem, że Zbawiciel wszystkich, o ile można to pojąć, osobiście cały uroczysty Ją spotkał i z radością posadził ze sobą na tronie”³⁸.

Jaki wpływ na świadomość religijną czytelników *Homiliarza Doktorów* wywierało to kazanie? — Myślą ps. Hieronima było ukazanie uwielbienia Maryi w niebie jako prawdy pewnej, mimo cienia wątpliwości co do sposobu Jej odejścia ze świata. Dlatego bez względu na różnicę

³⁵ K. Q₄a: „Hodie namque gloriosa semper virgo maria celos ascendit. Rogo gaudete quia vt ita fateor ineffabiliter sublimata. cum cristo regnat in eternum. Regina mundi hodie de terris et de presenti seculo nequam eripitur Iterum dico gaudete: quia secura de sua immarcescibili gloria ad celi iam peruenit palacium”

³⁶ K. Q₄vd: „quia hec est dies et omni seculo veneranda. in qua meruit exaltari super choros angelorum: et peruenire vltra quam nostre humilitatis est natura Vbi non substantia. sed glorie magnitudo monstratur. eleuatur in dexteram patris vbi christus pro nobis introijt pontifex factus in eternum ac (!) celi palacium Hec est inquam dies in qua vsque ad troni celsitudinem intemerata mater et virgo processit. atque in regni solio sublimata. post christum gloriosa residet”.

³⁷ K. Q₅b: „Ascendit et preparauit huic sanctissime virgini locum immortalitatis. vt cum eo regnare possit imperpetuum. Et hec est presentis eius diei festiuitas. in qua gloriosa et felix. ad ethereum peruenit thalamum”.

³⁸ K. Q₅vc—d: „Ad cuius profecto exequias. quantum fas est credere. famulantur angeli. et vniuerse celorum congratulantur curie. [...] Legimus ergo quam sepe ad funera et ad sepulturas quorumlibet sanctorum angelos aduenisse. et ad exequias eorum obsequia prestuisse. necnon et animas electorum vsque ad celos cum imnis

terminologiczną, zgodnie z którą ps. Hieronim mówi o „*duszach świętych*” zanoszonych do nieba przez aniołów, a o wstępującej do nieba *Maryi*, bynajmniej nie wolno dopatrywać się tu wyraźnego przekonania o Wniebowzięciu z duszą i z ciałem.

Jedno musiało jasno wrazić się w umysł odbiorcy: Uwielbienie *Maryi* jako *Królowej* i to z powodu jej dziewiczego *Macierzyństwa* *Bożego*.

Po dwu kazaniach, wyjętych z traktatu ps. Hieronima o Wniebowzięciu, mieszczą się dwie homilie o Ewangelii *Luc. X, 38 nn.* Pierwsza, przypisana św. *Augustynowi*³⁹: „*[V]erba domini nostri ihesu christi que hodie ex euangelio recitata sunt. admonent nos vnum aliquid quo tendamus [...] Ergo ille transiuit. vt pascat: nos sequamur vt pascamur*”, nie zawiera materiału *asumpcjonistycznego*, ześrodkowując się na *moralno-mistycznym* wykładzie wyższości postawy *Maryi* nad postawą *Marty*.

Druga homilia, przypisana św. *Anzelmowi* *Biskupowi*⁴⁰: „*In scriptura sacra res vna et eadem locutionis inuenitur diuersa significare [...] Hec est pars optima que non auferetur ab ea. cuius et nos participes simus meritis et precibus eius. per ihesum christum dominum nostrum. qui viuit et regnat deus in secula seculorum*” jest w swej treści *maryjna*, choć nie *asumpcjonistyczna*. *Komentarz* *Ewangelii* podkreśla *dziewiczość*, *pokorę* i *macierzyństwo* *Boże* *Maryi* oraz wykazuje, iż *Maryia* łączy *najdoskonalej* *ideał* *Marty* i *Marii*: *życie* *czynne* i *kontemplacyjne*. W sa-

---

et laudibus detulisse [...] quanto magis credendum hodierna die militiam celorum. cum suis agminibus festiue obuiam venisse genitrici, dei. eamque ingenti lumine circumuulsisse. et vsque ad thronum olim sibi etiam ante mundi constitutionem paratum. cum laudibus et canticis spiritualibus perduxisse? [...] Nec immerito. Creditur enim quod saluator omnium ipse quantum datur intelligi. per se totus festius occurrit. et cum gaudio eam secum in throno collocauit”.

³⁹ K. Q₆vc—Q₇vd: św. *Aurelius Augustyn*, ur. 13 XI 354 w *Tagaście* (*Numidia*) z *ojca* *poganina* i *matki* *chrześcijanki*, św. *Moniki*, *nawrócony* przez *biskupa* *Mediolanu* św. *Ambrożego*, *przyjął* *chrzest* 24 IV 387 r. Od r. 396 *zarządzał* *kościółem* w *Hipponie* jako *biskup*. *Pozostawił* *przebogata* *spuściznę* *teologiczną* i *filozoficzną* (PL t. 32—47, CSEL 18 tomów w latach 1887—1923), która *zjednała* *mu* *tytuł* *Doktora* *Kościół*. *Zmarł* 28 VIII 430 r. — Por.: E. *Portalié*, DTC I, 2268—2472. E. *Hendrikx*, LThK, I (1957) 1094—1101.

⁴⁰ K. Q₇vd—R_{1a}: św. *Anzelm*, ur. w 1033/1034 r. w *Aosta* (*Piemont*), był *uczniem* *Lanfranka* w *opactwie* *benedyktyńskim* w *Bec* (*Normandia*), *potem* *jednym* z *nauczycieli* *tamtejszej* *szkoły*, *sprawując* od roku 1063 *urząd* *przeora*, a od r. 1078 *opata*. W r. 1093 *został* *obranym* *arcybiskupem* *Canterbury*, na *którym* *to* *stanowisku* *męźnie* *bronił* *praw* *Kościół*. *Działalność* *naukowa* *zyskała* *mu* *tytuł* *Doktora* *Kościół* i *Ojca* *scholastyki*. *Umarł* 21 IV 1109 w *Canterbury*, skąd *nosi* *przydomek* „*Kantuaryjskiego*”. Por.: J. *Bainvel*, DTC I, 2 (1931) 1327—1360; F. S. *Schmitt*, LThK, I (1957) 592—594. *Wydanie* *krytyczne* *dzieł* w *opracowaniu* *F. S. Schmitta* w *Seckau* od r. 1938 PL t. 158.

mym zakończeniu jest mowa o uwielbieniu Maryi, w oderwaniu od zagadnienia cielesności Wniebowzięcia: „Część Marty więc będzie jej odebrana, lecz dla jej dobra: bo część Marii będzie w niej wydoskonalona, która odjęta nie będzie. Wyniesiona jest bowiem ponad chóry aniołów. Dobrami napełnione jest jej pragnienie: widzi Boga twarzą w twarz, tak jak jest, raduje się z Synem na wieczność”⁴¹.

Resumując wyniki analizy *Homiliarza Doktorów* stwierdzić trzeba, że właściciel jego, kaznodzieja Paweł, mógł w nim wyczytać: wątpliwość co do losu ciała Maryi, pewność co do uwielbienia i wywyższenia Maryi w niebie, wreszcie szereg rozważań na temat innych przywilejów Dziewicy-Matki.

W podobnej sytuacji znajdował się inny pomorski posiadacz homiliarza (tego samego wydania)⁴²: Walter Jan z Chojnic, proboszcz kościoła św. Piotra i Pawła w Gdańsku⁴³. Nie była to jednak jedyna księga kaznodziejska traktująca o Wniebowzięciu Maryi. W bibliofilskim zbiorze chojniczanina znajdowały się jeszcze kazania: Hugo de Prato Florido⁴⁴, *Sermones de sanctis*, Heidelberg [21 I] 1485⁴⁵. Mieszczą się w nich trzy kazania o Wniebowzięciu Maryi:

I. Que est ista quae ascendit de deserto delicijs affluens. Canticorum. octauo. Ad commendationem gloriose virginis in proposito verbo notantur duo Primo enim notatur eius humilitas imitanda [...] Qui adheret domino vnus spiritus est. et si non substantie vnitatis voluntatis tamen conformitate. vbi sunt delicie

⁴¹ K. R₁a: „Pars ergo marthe ei aufertur. sed bono suo. quia pars marie ei perficitur que non aufertur ab ea. Exaltata est enim super choros angelorum. In bonis repletum est desiderium suum. videt deum facie ad faciem sicuti est. gaudet cum filio in eternum”.

⁴² *Homiliarius Doctorum a Paulo Diacono collectus*, Speyer, Petrus Drach, [7 IX] 1482, 2°, HC 8790; KatInkGd, Nr 313 a, signatura: XV. 392.

⁴³ Walter Jan z Chojnic (de Conitz) był właścicielem bogatego księgozbioru prywatnego, odznaczającego się wytlókiem w kształcie głowy murzyna wyciskanym na ślepo w skórze opraw. W zbiorach Gdańskiej Biblioteki PAN dochoowało się do dziś 26 jego woluminów. Urodził się w Chojnicach około 1445 r. Studiował na uniwersytecie w Lipsku w latach 1464—1468. Po uzyskaniu bakalaureatu powrócił na Pomorze. Od r. 1503 był pisarzem, a później sekretarzem magistratu gdańskiego. Przed śmiercią został proboszczem parafii św. Piotra i Pawła w Gdańsku. Zmarł w 1512 r. — KatInkGd, s. 309—310. E. Rozenkranz, *Najstarszy pomorski supereklibris, czyli słów kilka o chojnickim bibliofilu z XV wieku*, „Kaszëbe. Dwutygodnik Kaszubski”, III, 10 (15—31 V 1959). — Za odszukanie i przekazanie wymienionego artykułu składam podziękowanie p. M. Bechler, z Gdańskiej Biblioteki PAN

⁴⁴ Hugo de Prato (Prato Florido), dominikanin zmarły 4 XII 1322 r., wybitny kaznodzieja, pozostawił po sobie zbiory kazań: na niedziele, o świętych, na wielki post. — Hurter, *Nomenclator litterarius*, II (1906) 496—498.

⁴⁵ HC 9009; KatInkGd, Nr 319, signatura XV. 496 adl.

iocunditatis eterne. Ad quas delicias nos perducere dignetur qui sine fine viuit et regnat in secula seculorum. Amen ⁴⁶.

- II. Transibo in locum tabernaculi admirabilis. Psalmo. quadragesimoprime. In verbo proposito duo notantur a quibus gloriosa virgo commendatur. Primum est delectatio ⁴⁷ miserie presentis [...] Auicula simplex sine felle amaritudinis sine dolo deceptionis alis innocentie et mundicie cordis. hoc est qui volare potest ad celsitudinem regni celestis. Ad quod regnum nos perducere dignetur ⁴⁸.
- III. Tenuisti manum dexteram meam et in voluntate tua deduxisti me. et cum gloria suscepisti me. Psalmo. LXXII. In verbo proposito notantur tria a quibus commendatur beatissima virgo maria. Primo enim commendatur ab immunitate casus. [...] Vbi est concordia veritas. vbi dignitas sanctitas. vbi pax felicitas. vbi vita eternitas. Ad quam nos perducere dignetur qui viuit et regnat in secula seculorum. Amen ⁴⁹.

Kazanie I oparte jest na następującym schemacie:

- I. Pokora Maryi godna naśladowania („Któraż to jest, która wstępuje z puszczy” Cant. VIII, 5).
1. Miejsce wstąpienia („z puszczy”): a) „puszcza” — pobyt przejściowy, b) „puszcza” — rzadka radość dobrych słów, c) „puszcza” — wielorakie utrapienie zła.
  2. Akt wstąpienia („wstępuje”): a) „wstępuje” — jako obłok zwilżający suchych, b) „wstępuje” — jako dym wonności wzmacniający chorych, c) „wstępuje” — jako zorza oświecająca nieuczonych.
- II. Szczęście Maryi godne poszukiwania („opływająca rozkoszami”):
1. „rozkosz” — widzenie jawne, 2. „rozkosz” — towarzystwo przyjemne, 3. „rozkosz” — doznawanie (fruitio) szczęśliwe.

Wywody kaznodziei alegoryczno-mistyczne obfitują w cytaty z Pisma św. dostosowane do Maryi. O śmierci Maryi nie ma wprost mowy. O Wniebowzięciu są wzmianki ogólne, podobnie jak o uwielbieniu w niebie: „Najświętsza Panna Maryia dzisiaj wstąpiła do nieba [...]” ⁵⁰, „Tak Najświętsza Panna dziś z widoku ludzkiego została zabrana, a na widok aniołów wystawiona” ⁵¹, „[...] ta puszcza dziś opływa rozkoszami, gdy we Wniebowzięciu stała się piękna i wdzięczna w rozkoszach Matka Święta” ⁵², „[...] bardzo opływa w rozkosze chwalebna Dziewica, Matka

⁴⁶ K. C_{4a}—C_{6vd}.

⁴⁷ Winno być: „derelictio”, co zostało ręcznie poprawione na przełomie XV/XVI wieku.

⁴⁸ K. C_{6vd}—D_{1a}.

⁴⁹ K. D_{1a}—D_{3vc}.

⁵⁰ K. C_{4a}: „[...] beatissima virgo maria hodierna die ascendit ad celum [...]”; por.: k. C_{5b}, C_{5vc}.

⁵¹ K. C_{5b}: „Sic beatissima virgo maria hodie ab humanis aspectibus est subtracta et angelicis aspectibus presentata”

⁵² K. C_{6vc}: „[...] hoc desertum hodie positum est in delicijs cum in assumptione speciosa facta est et suavis in delicijs scilicet sancta deigenitrix”.

Chrystusa, która zasłużyła na wywyższenie ponad chóry anielskie do królestwa niebieskiego”⁵³.

K a z a n i e II ma schemat następujący:

I. Opuszczenie obecnej nędzy („pójde” Ps. XLI, 5).

[A. Wyjście uciążliwe:] 1. gorycz bóleści, 2. prędkość czasu,

[B. Dojście radosne:] 3. odświeżenie pociechą Bożą, 4. szczęście pomyślnego osiągnięcia.

II. Dostąpienie chwały niebieskiej („na miejsce przybytku dziwnego” Ps. XLI, 5):

1. przybytek wewnętrznego sumienia, 2. przybytek wyjątkowej czystości,

3. przybytek Kościoła walczącego, 4. przybytek dworu niebieskiego.

Wielce obiecujący plan kazania, po którym można się spodziewać omówienia śmierci NMP w części pierwszej, a Wniebowzięcia i Uwielbienia w części drugiej, niestety zawodzi i autor⁵⁴; gubi się w alegoriach tak dalece, iż w dwu ostatnich punktach brak nawet zwykłego zastosowania wywodów do Maryi. Autor wspominając o boleściach Maryi, o pogardzie dla doczesności, o Macierzyństwie Bożym⁵⁵, w trzech zaledwie miejscach mówi ogólnikowo o uwielbieniu Jej w niebie: „teraz Najświętsza Panna Maryia w owym niezmiernym morzu świetlanej wieczności i wiecznej światłości została zanurzona, tak iż cała wydaje się zmieniona, nie jakoby stała się inną substancją, lecz przez inną formę, chwałę i potęgę”⁵⁶. „W tym mnóstwie słodkości Chwalebna Dziewica teraz raduje się, bo pozostawione jej zostały po prawicy Syna rozkosze bez końca”⁵⁷, „dobre uczynki nie są niczym innym niż wewnętrznymi rozkoszami, w które opływa dzisiaj chwalebna Panna Maryia we Wniebowzięciu”⁵⁸. Widoczne jest przekonanie o Uwielbieniu Maryi w niebie, przy pominięciu sprawy Jej śmierci a także cielesności Wniebowzięcia.

⁵³ Tamże: „[...] multum modo affluit delicijs gloriosa virgo mater christi que super choros angelorum ad celestia regna meruit exaltari”.

⁵⁴ Nie wchodząc w kwestię autentyczności przekazu kazania Hugona de Prato Florido, komentujemy myśl autora w tej postaci, w jakiej oddziaływała na umysły średniowieczne poprzez swe przekazy drukowane.

⁵⁵ Kazanie II, część I, punkt 1, 2; część II, punkt 2.

⁵⁶ K. C_{7vc}: (cz. I, pkt 3) „modo beatissima virgo maria in illo immenso pelago luminose eternitatis et eterni luminis est immersa ita quod totaliter videatur mutata. non quia sit alia substantia sed alia forma. alia gloria et alia potentia”.

⁵⁷ K. C_{8a}: (cz. I, pkt 4) „In hac multitudine dulcedinis modo gloriosa virgo letatur. quia sibi delectationes in dextra filij sui vsque in finem imo sine fine reponuntur”.

⁵⁸ K. C_{8b}: (cz. II, pkt 1) „operationes bone non sunt aliud quam interiores delicie quibus affluxit hodie gloriosa virgo maria in assumptione”.

Kazanie III ma najbardziej rozbudowany schemat:

- I. NMP zaleca wolność od upadku („Ująłeś mnie za prawą rękę moją” Ps. LXXII, 24) jako czcigodną: 1. ręka czysta — modlitwa, 2. ręka wzniosła — kontemplacja, 3. ręka lewa — uniknięcie rozpacz, 4. ręka prawa — uniknięcie wyniosłości.
- II. NMP poleca bezpieczeństwo postępu („i według woli twojej prowadziłeś mię” Ps. LXXII, 24) — godną naśladowania: Przeprowadził Ją Pan 1. przez dolinę miłosierdzia, czyli pobożności, 2. przez górę wzniosłą swej potęgi, 3. przez płaszczyznę mądrości, czyli prawdy, 4. przez posuchę wstrzemięźliwości, czyli czystości.
- III. NMP poleca godność stanu („i przyjąłeś mnie z chwałą” Ps. LXXII, 24) godną podziwu: Przyjął Ją Pan jako 1. poszukującą — do objawienia tajemnicy, 2. podróżującą — do przybytku wprowadzenia, 3. zmęczoną — do oczekiwanego pokoju, 4. zgłodniałą — do przygotowanego posiłku.

W tak bogatym schemacie nie znalazło się jednak miejsce na dogłębne przedstawienie tajemnicy przejścia Maryi ze świata do wieczności. Jedynie w ostatniej części kazania kilkakrotnie ogólnie wspomniane zostało uwielbienie Maryi: „Wyniesiona jest bowiem Święta Boża Rodzicielka ponad chóry Aniołów do królestwa niebieskiego”⁵⁹, „W tym oczekiwaniu Panna Święta nie jest zawiedziona, skoro umieszczona jest w wiecznym odpocznieniu”⁶⁰, „Tak więc Pan przyjął Najświętszą Pannę, lecz z chwałą, aby spełniła się zapowiedź Izajasza XXXV, 2”⁶¹.

Resumując wyniki analizy dzieł kaznodziejskich posiadanych przez bibliofila Waltera Jana z Chojnic, należy stwierdzić, że bardzo ubogą przedstawiały zawartość asumpcjonistyczną: wątpliwość co do ostatnich chwil i losu ciała Maryi, ogólne stwierdzenia o chwale, jakiej zażywa w niebie. Brak jasnego sformułowania wiary we Wniebowzięcie z duszą i z ciałem.

Grzegorz Witte, proboszcz w Pucku (XV wiek) wśród trzech woluminów dochowanych do dnia dzisiejszego⁶², posiadał: *Mariale*, Strasburg 1493⁶³. Dzieło to dwukrotnie opracowuje zagadnienie Wniebowzięcia Maryi, a mianowicie w księdze III i XII, raz w formie wywodu teologicznego, drugi raz w postaci dwu kazań.

⁵⁹ K. D_{3a}: (kazanie III, cz. III, pkt 2): „Exaltata est enim sancta dei genitrix super choros angelorum ad celestia regna”.

⁶⁰ K. D_{3b}: (cz. III, pkt 3) „Ab ista expectatione beata virgo non confunditur quando in eterna requie collocatur”.

⁶¹ K. D_{3vc}: (cz. III, pkt 4) „Sic ergo dominus suscepit beatissimam virginem. sed cum gloria vt adimpleretur Isaie. tricesimoquinto [...]”

⁶² Są to inkunabuły przekazane bibliotece Kościoła Mariackiego w Gdańsku, m. i. na prośbę oficjała pomorskiego, licencjata praw, Mikołaja Schwichtenberga. Por.: *KatInkGd*, s. 312 oraz pożyczycje: 74, 299, 405, 660.

⁶³ H⁺ 10768, *KatInkGd*, Nr 405, sygnatura XV. 737.

W księdze III mowa jest najpierw o nieskażeniu ciała Maryi, następnie o Jej wyniesieniu, wreszcie o ukoronowaniu w niebie. Na uwagę zasługują zwłaszcza wywody o wolności od rozkładu ciała: „Ciało Maryi unikło więc śmierci w rozkładzie, czyli zgniliznie, robaku, rozpadzie na proch, całkowicie wolne od przekleństwa rzuconego na Adama w Rodz. III: »Prochem jesteś i w proch się obrócisz«”⁶⁴. Powyższy tekst zawiera aluzję do treści modlitwy mszalnej „Veneranda”⁶⁵ na dzień 15 VIII, stanowiąc jej komentarz. Następuje porównanie do cedru: „I dlatego jest przyrównana do cedru, który nie butwieje, nie robaczywieje, nie pali się (bo przez ogień powstaje popiół, czyli proch)”⁶⁶ oraz trzy racje teologiczne — z Bożego Macierzyństwa, pełni łaski i z Dziewictwa Maryi: „Augustyn: wierzymy, że ciało, którego część jest uwielbiona w niebie, nigdy nie zbutwiało w ziemi”⁶⁷, „Magister Adam: Jeśli część jest z Chrystusem, a część z robakiem, już nie wierzę, że jest łaski pełna”⁶⁸, „Augustyn: Za nienaruszonością ciała dziewiczego słusznie poszła nieskazitelność, a nie rozkład zgnilizny”⁶⁹. Rozumowanie powyższe zdradza wpływ traktatu ps. Augustyna o Wniebowzięciu Maryi⁷⁰, zawierającego argumentację rozumową skierowaną przeciw wątpliwościom ps. Hieronimowego *Listu do Pauli i Eustochium*⁷¹.

⁶⁴ K. g₆v (Liber III, p. I, 13): „Caro Mariae caruit mortis nexibus in resolutione, hoc est putredine, verme et pulverisatione, omnino immunis ab illa maledictione qua dictum fuerat Adae Gen III: „Pulvis es, et in pulverem reverteris” (transkrypcja modernizowana; również w tekstach przypisów 66—69).

⁶⁵ Szerzej w art.: *Wiara we Wniebowzięcie Matki Bożej na terenie diecezji pomorskich w świetle średniowiecznych ksiąg liturgicznych*, „Studia Pomoraniae Assumptionistica V”. Chodzi o słowa: „Święta Boża Rodzicielka Maria uległa czasowej śmierci, ale więzami śmierci nie mogła być skępowana ta, która zrodziła Syna Bożego Wcielonego, Pana naszego [...]” („Sancta Dei Genitrix, Virgo Maria, mortem subiit temporalem, nec tamen mortis nexibus deprimi potuit: quae Filium tuum Dominum nostrum, de se genuit incarnatum”).

⁶⁶ K. g₆v: „Et propter hoc comparatur cedro que nec putrescit, nec vermescit, nec arescit — per ignem enim fiunt cineres qui sunt pulvis”.

⁶⁷ Tamże: „De putrefactione Augustinus: Credimus, quod numquam caro computruerit in terris, cuius pars glorificata est in caelis”. Uwaga: przez „część uwielbioną w niebie” pojmujemy Ciało chwalebne Chrystusa Pana po Wniebowstąpieniu.

⁶⁸ Tamże: „De verme. Magister Adam: Si cum Christo pars est, quedam pars cum verme, iam non credam quod sit plena gratia”.

⁶⁹ Tamże: „De incineratione vel pulverisatione. Augustinus: Integritatem virginis corporis merito secuta est incorruptibilitas, non ulla resolutio putrefactionis”.

⁷⁰ Traktat nieznanego autora z XI wieku, PL 40, 1141—1148. Por.: „Studia Pomoraniae Assumptionistica I” — rozbiór zakończenia kazania ze *Złotej legendy* Jakuba de Voragine.

⁷¹ Por. wyżej rozbiór „kazania św. Hieronima” w *Homiliarzu Doktorów zebranych przez Pawła Diakona*; własność kaznodziei Pawła.

Wyraźnemu stwierdzeniu wolności ciała Maryi od skażenia grobowego nie towarzyszy ani jedna wypowiedź o uwielbieniu ciała w niebie. Luke tę wypełnia rozważanie XI prerogatywy Maryi: „Ze wę Wniebowzięciu wywyższona została ponad wszystkie chóry aniołów i dusz świętych”⁷², w którego zakończeniu postawione jest zagadnienie: „czy większą chwałę miała Maryja w swym Wniebowzięciu, gdy ciało jej całe zostało przyodziane w słońce, jak mówi Apoc. XII, czy w poczęciu Syna i zapłodnieniu swym, gdy sama swym ciałem objęła całe Słońce Sprawiedliwości?”⁷³ Opowiedzenie się za drugą z rozważanych chwil życia Maryi nie osłabia wyznania wiary w cielesne Jej Wniebowzięcie. Autor *Mariale* zdaje sobie sprawę, że: „Tu trzeba wpisać uzasadnienia i teksty powag, wydające się stwierdzać, że została wniebowzięta wraz z ciałem”, lecz pozostawił to kardynałowi św. Sabiny⁷⁴.

Przekonanie o cielesnym Wniebowzięciu Maryi wyrażone jest także w rozważaniu XII prerogatywy maryjnej polegającej na koronie niewypowiedzianej chwały, „którą ukoronowana została w niebie w swym Wniebowzięciu”⁷⁵. Zaraz na wstępie bowiem czyta się: „Weź godność królewską. Bądź Panią nieba i ziemi. Bądź Królową i Władczynią Aniołów i ludzi. Siądź po prawicy mojej w chwale, która zawsze byłaś u boku mego służąc na wieki, w szacie wyzłoconej, to znaczy w ciele niepokalanym. Najsprawiedliwszą bowiem było rzeczą, skoro Chrystus Słowo Ojca stał się ciałem z jej ciała i kością z jej kości, aby tam gdzie był Syn, była i Matka Jego”⁷⁶.

⁷² K. 55v: „Quod in assumptione exaltata est super omnès ordines angelorum et sanctarum animarum”.

⁷³ K. 56: „Si autem queratur vtrum maiorem gloriam habuerit maria in sua assumptione. quando caro eius tota sole amicta est. sicut dicitur Apocalypsis. XII. an in conceptione filij et impregnatione sua quando ipsa carne sua totum solem iusticie amplectebatur. Vnde Hieremie. XXXI. Mulier circumdabit virum. Fateor me ignorare. Mihi tamen videtur. salua maiorum sententia. gloriosius esse suscipere regem hospitem. quam hospitari apud regem. Illa tamen gloria occultior fuit quando regem suscepit. et omnis gloria filie regis fuit abintus. ista manifestior quando a rege cum regia magnificentia suscepta est. Illa secretior. ista sollennior”.

⁷⁴ K. 56: „Hic debent scribi rationes et auctoritates que videntur asserere quod assumpta fuerit cum corpore. Istud reliqui cardinali sancte sabine”. Chodzi tu niewątpliwie o Jana Torquemadę (de Turrecremata), kardynała tytułu św. Sykstusa, biskupa św. Sabiny. Por.: „Studia Pomoraniae Assumptionistica I”, przypis nr 50.

⁷⁵ K. 56: „Duodecima marie prerogatiua attenditur in corona glorie ineffabilis. qua coronata est in celis in sua assumptione”.

⁷⁶ Tamże: „Accipe regiam dignitatem. Esto domina celi et terre. Esto regina et imperatrix angelorum et hominum. Sede a dextris meis in gloria. que semper astitisti a dextris meis seruiens pro eternis. in vestitu deaurato. id est in corpore immaculato. Iustissimum enim erat cum christus verbum patris factus esset caro de carne eius. et os de ossibus eius. vt vbi erat filius ibi esset mater eius”.

W dwunastej księdze *Mariale* mieszczą się dwa kazania o Wniebowzięciu:

- I. Signum magnum apparuit in celo. mulier amicta sole. et luna sub pedibus eius et in capite eius corona stellarum duodecim. Apocalypsis. XII. Prothema generale in hoc festo. Cum beata martha sicut hodie legitur [...] Quis ergo digne exprimat quantis obsequiis seu quanta reuerentia omnes sancti beatam virginem excolant et frequentent. cum coronas suas eidem se debere non ignorent ⁷⁷.
- II. Tota pulcra es amica mea etc. In hac auctoritate secundum quod conuenit beate virgini. et presenti solennitati. notatur eius dignitas et prerogatiua in sex. [...] Egredimini filie syon. et videte regem salomonem in diademate quo coronauit eum mater sua etc. Quere expositionem huius auctoritatis libro III. particula II. prerogatiua. XII. I. ⁷⁸

Kazanie I, wykazujące ślady klasycznego schematu ⁷⁹, stanowi homilię alegoryczną do słów Apoc. XII, 1 „Wielki znak ukazał się na niebie: Niewiasta obleczona w słońce, księżyc pod jej stopami, a na głowie jej korona z dwunastu gwiazd” Rozczłonkowanie tekstu podtytułami i hasła marginalne sugerują następujący bieg myśli:

1. Maryja jest znakiem.
2. Maryja jest znakiem wielkim.
3. Maryja obleczona w słońce.
4. Maryja obleczona w Chrystusa.
5. Blask słońca: a) miejsce, do którego Maryja została wzięta, b) do jak wielkiej chwały Maryja wzięta została.

Prawda o Wniebowzięciu Maryi zawarta jest w punkcie 2, 4 i 5 kazania. Uderzają bardzo jasne stwierdzenia Wniebowzięcia z ciałem, nie tylko z duszą: „Bardzo pożyteczne było dla nieszczęśliwych, by Pośredniczka między nimi a Synem stała bezpośrednio przy boku sędziego, z bliska prosząc Go za nimi. Stało się to we Wniebowzięciu, gdy wypełniło się to »Staneła królowa po prawicy twojej w ubiorze wyzłoconym«, to znaczy w ciele uwielbionym, aby mogła mu wskazywać łono, w którym nosiła i piersi, którymi karmiła [...]”⁸⁰. „Następuje: »Niewiasta

⁷⁷ K. 283v—285.

⁷⁸ K. 285—285v.

⁷⁹ Temat, protemat, wprowadzenie tematu, podział, wyjaśnienie, poszerzenie.

⁸⁰ K. 283v: „Perutile ergo erat ipsis miseris. vt mediatrix inter ipsos et filium immediate iudici assisteret et ipsum pro eis euicino exoraret. Quod factum est in assumptione. quando illud impletum est (Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato). id est in corpore glorificato. vt valeat ei ostendere ventrem quo portauit. et vbera quibus lactauit [...]” — Por.: J. Wojtkowski, *Maryja a ludzkość według „Procesu szatana przeciwko rodzajowi ludzkiemu” Bartola de Saxoferrato*, „Roczniki

obleczona w słońce« oto jak została wzięta, mianowicie nie naga, czyli tylko co do duszy, lecz »obleczona w słońce«, to znaczy w ciało uwielbione. [...] Jeśliby ona wyczekiwała na uwielbienie swego ciała aż do sądneho dnia, już nie wszystko byłoby w niej uczynione, ani też nie byłaby uważana za wyjątek spośród wszystkich”⁸¹. Są także teksty o uwielbieniu Maryi Wniebowziętej: „Następuje: »Na niebie«. Niebo jest potrójne: powietrzne — w którym latają ptaki niebieskie, gwieździste — w którym stoją gwiazdy niebieskie [...], empirejskie — w którym aniołowie wielbią Boga. Lecz ani w pierwszym, ani w drugim, ani w trzecim, skoro nie wątpi się, że ponad wszystkie chóry aniołów jest wyniesiona. [...] Lecz w wyższym, jeśli jest coś wyższego, albo w wyższej części empirejskiego, gdzie jest tron majestatu Bożego, które nazywa się niebem Trójcy Świętej. Bo wierzy się, że w niebie nie ma nic wyższego nad tron Maryi, która siedzi po prawicy Syna na majestatycznym tronie [...]”⁸², „Mówić: »a księżyc pod jej stopami« znaczy tyle samo, co: Wyniesiona jest ponad wszystkie czyste stworzenie. [...] (a na głowie jej korona z dwunastu gwiazd), w tych słowach wyrażone jest, do jak wielkiej chwały, czyli godności została wyniesiona”⁸³.

K a z a n i e II podkreśla sześć cech Maryi: wszechstronną piękność, przyjaźń i miłość, czystość serca, powołanie przez całą Trójcę Św., mnogość cnót i zasług, chwalebne przyrzeczenie. Ten ostatni punkt, nawiązujący do ostatniego wyrazu tematu: „Cała piękna jesteś przyjaciółko moja i zmy nie ma w tobie. Przyjdź z Libanu a będziesz u k o r o n o w a n a”,

Teologiczno-Kanoniczne”, VII (1960) z. 2, s. 52, 66. Ta sama myśl o przyodzianiu w ciało uwielbione wraca niżej, na k. 284 i 284v.

⁸¹ K. 284: „Sequitur. (Mulier amicta sole) Ecce qualiter assumpta. scilicet non nuda. id est tantum in anima. sed (amicta sole). id est glorificato corpore. [...] Que si expectaret corporis sui glorificationem. vsque ad diem iudicij. iam non essent omnia que facta essent in ea. nec ipsa videretur in omnibus singularis”.

⁸² Tamże: „Sequitur (In celo) Triplex celum. Aereum in quo volucres celi volant. de quo dicitur Volucres celi etc. Sidereum. in quo stelle celi stant. De quo dicitur Ecclesiastici XLIII. Species celi gloria stellarum. Empyreum quo angeli deum laudant. Sed nec in primo nec in secundo nec in tercio. cum super omnes angelorum choros non dubitetur exaltata. Vnde. Ascendentem desuper riuos aquarum. Sed in altiori. si quid altius est vel in superiori parte empyrei. vbi est thronus diuine maiestatis: quod dicitur celum sancte trinitatis. Nihil enim creditur altius in celo sede marie: que ad dexteram filij sedere creditur in throno maiestatis. sicut prefiguratum est in matre salomonis. III Regum II”

⁸³ K. 284v: „Est ergo dicere (luna sub pedibus eius) ac si diceretur. Exaltata est super omnem puram creaturam. [...] Sequitur (Et in capite eius corona stellarum duodecim) In his verbis exprimitur ad quantam gloriam seu dignitatem sit assumpta”.

CC IV, 7—8, zawiera piękne sformułowanie prawdy o uwielbieniu Maryi w niebie, bez podkreślenia jednak udziału ciała w tym uwielbieniu: „(Będiesz ukoronowana) Bo sprawiedliwość wymagała, by Matka przez Syna-Króla koronowana była wieńcem chwały w królestwie, która przedtem tegoż Syna ukoronowała na wygnaniu diademem chwalebego ciała ⁸⁴:

Posiadacz *Mariale* Grzegorz Witte znajdował się więc w dobrym położeniu, dysponując dziełem wyraźnie i wielokrotnie stwierdzającym prawdę o Wniebowzięciu Maryi z duszą i z ciałem, na podstawie wnikliwych argumentów teologicznych, nie zaś w oparciu o legendy apokryficzne. Wyraźnie występuje tu także wiara w uwielbienie i ukoronowanie NMP w niebie. Na szczególniejsze podkreślenie zasługuje powiązanie Wniebowzięcia z Pośrednictwem i Wstawiennictwem ⁸⁵.

*

Analiza kazań o Wniebowzięciu zawartych w dziełach homiletycznych z prywatnych bibliotek duchownych Pomorza gdańskiego daje obraz urozmaicony. Sprawa śmierci Maryi pozostaje raczej w cieniu (dwa wyjątki to *Homiliarz Doktorów* posiadany przez Pawła kaznodzieję i przez Waltera z Chojnic). W sprawie cielesności Wniebowzięcia występują rozbieżne poglądy: od wątpliwości (kaznodzieja Paweł, Walter z Chojnic), poprzez skromne jednorazowe twierdzenie wyraźne (Aleksander ze Strzelna) aż do wielokrotnego wyraźnego sformułowania nie tylko w oparciu o apokryfy (Michał Bylaw), lecz nawet w oparciu o głęboką argumentację teologiczną (Grzegorz Witte). Wszyscy natomiast w swych zbiorach znajdowali prawdę naówczas najpewniejszą: o uwielbieniu Najśw. Maryi Panny w niebie.

ASSUMPTIO DEIPARAE IN LUCE LIBRORUM SERMONES CONTINENTIUM
QUOS CLERICI POMORANIAE GEDANENSIS
EXEUNTE XV ET INEUNTE XVI SAECULO POSSIDEBANT

In Bibliotheca Municipali Gedanensi asservantur opera homiletica olim ad clericos pomoranos pertinentia, nempe Alexandri de Strzelno: s. Bernardus Clara-vallensis, *Sermones de tempore et de sanctis*, Basel 1495; Michaelis Bylaw: Jacobus

⁸⁴ K. 285v: „(Coronaberis) Iusticia enim exigebat vt mater a filio rege coronaretur corona glorie in regno. que prius eundem filium diademate gloriose carnis coronauerat in exilio”.

⁸⁵ Por.: przypis nr 80.

de Voragine, *Legenda aurea*, [Strasburg] 1482; praedicatoris nomine Paulus: *Homiliarius Doctorum a Paulo Diacono collectus*, Speyer 1482; Walteri Ioannis de Chojnice: idem *Homiliarius* et Hugo de Prato Florido, *Sermones de Sanctis*, Heidelberg 1485; Gregorii Witte: *Mariale*, Strasburg 1493.

Sedula analysis sermonum de Assumptione B. M. V. in his operibus contentorum sequentia nos edocet: Veritas de morte B. V. representatur in codice Michaeli Bylaw proprio, necnon in Homiliariis praedicatoris Pauli et Walteri de Chojnice. Assumptio corporea in dubium vertitur iisdem Homiliariis Pauli et Walteri; asseritur simpliciter in codice Alexandri de Strzelno; multipliciter affirmatur modo apocryphico in libro Michaelis Bylaw, modo theologico in libro Gregorii Witte. De glorificatione quam B. V. in caelis nacta est, disserunt omnes memorati libri, ac sermones a Waltero de Chojnice possessae.